

DE BETEKENIS VAN DODE DIEREN VOOR MENSEN

Agnes van den Berg, Wageningen Universiteit en Research Centrum

Verschenen in: Lardinois, R.(2005). Dood doet leven: De natuur van dode dieren. Utrecht: KNNV.

Enkele jaren geleden was er een documentaire over 'nieuwe natuur' op de televisie. Ik heb de uitzending op video, en hem aantal keren gezien. Elke keer weer werd ik getroffen door de beelden van een boswachter die bij een kadaver van een Schotse Hooglander uitleg geeft aan een groepje mensen. Terwijl de boswachter met een stok port in het half vergane beest vertelt hij zichtbaar opgetogen over de vele voordelen van het laten liggen van kadavers in natuurgebieden. Ondertussen zoomt de camera in op de gezichten van zijn toehoorders. Daarop valt ongeloof, weerzin en walging te lezen. Een paar vrouwen in de buitenste ring houden hun hoofd afgewend in afgrijzen, een zakdoek voor de mond. Het contrast tussen het enthousiasme van de boswachter en de walging van zijn publiek riep bij mij destijds, en nu nog steeds, veel vragen op. Waarom roepen dode dieren zulke sterke gevoelens op in mensen? En hoe kan het dat mensen hier zo verschillend op reageren? In dit hoofdstuk ga ik in op de psychologische betekenis van dode dieren voor mensen.

Nauwelijks onderzoek

Er is nauwelijks onderzoek gedaan naar reacties van mensen op het laten liggen van kadavers van (grote) dieren in natuurgebieden. Eén van de weinige onderzoeken waarin aandacht aan dit onderwerp wordt besteed is het onderzoek van Buijs & Filius uit 1998 naar natuurbeelden. Buijs & Filius interviewden 30 willekeurige stads- en plattelandbewoners aan de hand van foto's. Op één van de foto's was een kadaver van een hert afgebeeld. Elf van de geïnterviewden reageerden negatief op deze foto en toonden zich tegenstander van het laten liggen van kadavers in natuurgebieden. Ze gebruikten hierbij termen als onsmakelijk, zielig en griezelig, en benadrukten dat je er enge ziekten van kan krijgen en dat het schokkend is voor kinderen om zo'n dood beest te zien. Het natuurbeeld van de respondenten bleek een cruciale rol te spelen in de reacties. Respondenten die de kadavers eng en griezelig vonden bleken er overwegend een klassiek arcadisch natuurbeeld op na te houden. Respondenten met een wildernisnatuurbeeld reageerde overwegend positief en begrijpend bij het zien van het kadaver. Sommigen zagen er zelfs een diepere, religieuze betekenis in.

Het onderzoek van Buijs & Filius (1998) bevestigt het beeld dat ook naar voren kwam in de documentaire over nieuwe natuur: Kadavers van dieren hebben voor sommige mensen een sterke negatieve betekenis, terwijl anderen er juist een sterke positieve betekenis aan toekennen. Interessant is dat vrijwel niemand onaangeraakt lijkt te blijven bij het zien van dode dieren; mensen ervaren bij het kadavers een sterke emotionele reactie, die zowel positief als negatief kan zijn.

In de volgende paragrafen gaan we eerst in op mogelijke theoretische verklaringen voor negatieve reacties op kadavers. Daarna bespreken we de mogelijke verklaringen voor positieve reacties.

Walgelig en weerzinwekkend

Kadavers, met name kadavers die in staat van ontbinding verkeren en een penetrante geur verspreiden, roepen in de meeste mensen negatieve gevoelens van walging en afkeer op. Walging wordt gezien als één van de basisemoties van mensen, met specifieke gedragsmatige, fysiologische, expressieve en gevoelsmatige kenmerken (Rozin e.a., 2000). Mensen die walging ervaren zijn in de eerste plaats geneigd om zich te verwijderen van het object, de gebeurtenis of de situatie waarvan ze walgen. Daarnaast roept walging vaak misselijkheid op, die gepaard kan gaan met oprispingen en kwijlen. Zoals Darwin (1872/1965) al opmerkte gaat walging ook vaak gepaard met een speciale gelaatsuitdrukking. Mensen die ergens van walgen maken meestal een gapende beweging met hun mond, waarbij ze hun onderlip terugtrekken en hun neus optrekken. Dergelijke gezichtsuitdrukkingen kunnen worden gezien als pogingen om voedsel te weren (neus optrekken en bovenlip terugtrekken) of voedsel uit te braken (gapen). Tot slot roept walging een speciaal soort gevoel in mensen op, dat ze vaak omschrijven als een “gevoel van weerzin en afkeer”. In vergelijking met andere emoties is dit gevoel meestal van korte duur, en werkt het nogal eens op de lachspieren.

Paul Rozin en zijn collega's hebben in de Verenigde Staten uitgebreid onderzoek gedaan naar walging. Dit onderzoek heeft niet alleen betrekking op kadavers. Er blijken zeven basiscategorieën van zaken die walging in mensen kunnen oproepen te bestaan: Voedsel, door het lichaam uitgescheiden producten (urine, ontlasting, zweet), dieren, seksueel gedrag, contact met de dood of dode lichamen, verminkingen van het lichaam en gebrek aan hygiëne (Haidt e.a., 1994; Rozin e.a., 1997). Kadavers vallen in maar liefst drie van deze categorieën: Voedsel, dieren, en dode lichamen. En als een kadaver verminkt is, dan komt daar nog een extra reden om te walgen bij.

De belangrijkste overeenkomst tussen de zeven basiscategorieën van walgelijke zaken is dat ze een kans op besmetting met zich meebrengen. Volgens de gangbare wetenschappelijke opvattingen moet de oorsprong van walging dan ook worden gezocht in een afwijzende reactie op de inname van besmet of bedorven voedsel (Rozin e.a., 2000). Voor onze verre voorouders was het levensbedreigend om voedsel dat besmet of bedorven was te eten. Mensen die tijdig met gepaste weerzin reageerden op besmettelijke zaken hadden een grotere kans om te overleven. Volgens deze redenering worden moderne mensen nog steeds geboren met een aangeboren neiging om met walging en afwijzing te reageren op kadavers en andere zaken die kans op besmetting met zich meebrengen.

De neiging om met walging te reageren op besmettelijke zaken kan worden aangetroffen in alle culturen. Echter de opvattingen over wat wel en niet mag ten aanzien van de verschillende besmettingsbronnen kunnen sterk verschillen tussen culturen. Honden bijvoorbeeld worden in sommige Westerse culturen gezien als de beste vriend van de mens, terwijl ze in andere culturen worden behandeld als waardeloze scharminkels. Met betrekking tot kadavers en dode lichamen is het interessant dat het in sommige culturen heel gebruikelijk is om het lichaam van een dode (mens) aan te raken tijdens de rouwperiode, terwijl dat in andere culturen absoluut niet toegestaan is. Ook ten aanzien van het slachten en opeten van dieren bestaan er zeer uiteenlopende opvattingen tussen culturen over wat wel en niet toegestaan is. Maar ondanks deze verschillen, zijn mensen in alle culturen geneigd om met walging te reageren op besmettelijke objecten, situaties en gebeurtenissen.

Rozin en zijn collega's hebben een schaal ontwikkeld om de mate waarin mensen geneigd zijn tot walgen te meten (Haidt e.a., 1994). Deze schaal bevat 32 vragen, waarvan er twee direct relevant zijn voor reacties op dode dieren. In de ene vraag moeten mensen aangeven hoe walgelig ze het zouden vinden om "het dode lichaam van een kat van een vriend op te pakken". In de tweede vraag moeten mensen aangeven in hoeverre ze het eens zijn met de stelling "Ik word enorm zenuwachtig van de gedachte dat ik een dood lichaam moet aanraken". Deze "walgingsschaal" is afgenomen bij verschillende groepen mensen in de Verenigde Staten en Europa. Uit de resultaten blijkt dat er grote verschillen tussen mensen bestaan in de mate waarin ze geneigd zijn om te walgen. Deze verschillen hangen op systematische wijze samen met factoren zoals leeftijd, geslacht, sociaal-economische klasse, en opvoeding.

De neiging tot walgen is het sterkst in de tienerjaren, en neemt daarna snel af (Rozin e.a., 2000). Vrouwen blijken in hun tienertijd sneller ergens van te walgen dan mannen, maar na hun 50^e levensjaar is er weinig verschil meer in walgingsgeneigdheid tussen mannen en vrouwen. Mensen uit lagere sociaal-economische klassen blijken ook sneller te walgen dan mensen uit hogere sociaal-economische klassen. De opvoeding lijkt ook een belangrijke rol te spelen. Kinderen met ouders die snel geneigd zijn om te walgen, hebben zelf ook een sterkere neiging om te walgen (Rozin e.a., 1984). Dit kan niet worden verklaard door erfelijkheid, omdat eeneiige tweelingen nauwelijks overeenkomst vertonen in de geneigdheid tot walgen.

Omgevingspsychologisch onderzoek laat zien dat de geneigdheid van mensen om te walgen belangrijke gevolgen kan hebben voor hun relatie met de natuur. Zo vonden Bixler & Floyd (1997) dat schoolkinderen met een sterke neiging tot walgen de voorkeur gaven aan parkachtige natuur en stedelijke omgevingen in vergelijking met wildernisnatuur. Ze waren ook minder geneigd om in hun vrije tijd een bezoek te brengen aan de natuur, en hadden minder interesse in het uitoefenen beroepen in de buitenlucht, zoals het beroep van boswachter. De

neiging om met walging te reageren op bijvoorbeeld kadavers kan dus doorwerken in vele facetten van iemands leven.

Kort samengevat kan de sterke negatieve betekenis van kadavers voor sommige mensen worden gezien als een genetisch bepaalde reactie die oorspronkelijk ontstaan is om het eten van besmet en bedorven voedsel te vermijden. Afhankelijk van factoren als opvoeding, geslacht, leeftijd en sociaal-economische klasse is deze reactie in sommige mensen sterker dan in andere. Maar dit verklaart nog niet waarom dode dieren voor sommige mensen (zoals de boswachter in de documentaire) ook een sterke positieve betekenis kunnen hebben. De volgende paragraaf gaat hier nader op in.

Fascinatie met kadavers

Vanuit een evolutionair perspectief is het moeilijk te verklaren waarom sommige mensen een sterke positieve betekenis hechten aan kadavers. Kadavers vormen immers een groot besmettingsgevaar, en mensen die toenadering zoeken tot dergelijke besmettelijke objecten verkleinen hun kans om te overleven. Toch valt het niet te ontkennen dat er een sterke fascinerende werking uit kan gaan van kadavers. Dit zien we al bij kleine kinderen, die vaak onweerstaanbaar worden aangetrokken door een dode muis of een dood vogeltje, en het tot ontzetting van hun ouders niet kunnen laten om deze fascinerende objecten aan een uitgebreid onderzoek te ontwerpen. Maar ook volwassenen kunnen hun nieuwsgierigheid en interesse vaak niet bedwingen wanneer ze geconfronteerd worden met de rottende resten van een dood dier.

De oorzaak van de sterke aantrekkingskracht van kadavers op mensen moet waarschijnlijk worden gezocht in de existentiële betekenis ervan. Kadavers herinneren mensen aan hun dierlijke oorsprong en het feit dat zij zelf, net als alle andere dieren, ook sterfelijk zijn (Rozin & Fallon, 1987). Dit kan bedreigend zijn, maar het kan tegelijkertijd ook als betekenisvol en troostrijk worden ervaren. Het kadaver vormt een zichtbare schakel in de eeuwigdurende cyclus van leven en sterven. Het is een bron van voedsel voor aaseters en insecten, en zal uiteindelijk geheel worden opgenomen in de kringloop van de natuur. Deze diepere, existentiële betekenis van kadavers kan een belangrijke inspiratiebron vormen voor mensen, mits ze in staat zijn om hun initiële reactie van walging te overwinnen (Tambiah, 1969).

De gedachte dat de meest positieve, sublieme ervaringen tot stand komen door het overwinnen van diepgewortelde angsten voor de natuur is al eeuwenoud, en uitgebreid beschreven door filosofen als Burke (1757/1998) en Kant (1790/1987). Dat deze gedachte ook in de moderne tijd nog relevant is, blijkt wel uit onderzoek naar effecten van zg. "therapeutische wilderniservaringen (Ewert, 1986; Kaplan & Talbot, 1983; Kaplan & Kaplan, 1989). Na afloop van een wildernistocht voelen mensen zich vaak herboren; ze zijn gelukkiger, tevredener, geduldiger en hebben aantoonbaar meer zelfvertrouwen en een beter concentratievermogen. Volgens de onderzoekers die dergelijke tochten begeleiden en evalueren, speelt

het overwinnen en beheersen van angst en andere aversieve reacties zoals walging een belangrijke rol in de positieve effecten van wilderniservaringen (Ewert, 1986).

Het is echter niet voor iedereen even makkelijk om zijn of haar aangeboren neiging om te walgen van kadavers te overwinnen. Het onderzoek van Rozin e.a. (2000) laat zien dat de mate waarin mensen geneigd zijn om negatief te reageren op kadavers voor een belangrijk deel verankerd zit in de opvoeding en andere moeilijk te beïnvloeden factoren zoals leeftijd, geslacht en sociaal-economische klasse. Voor sommige mensen is het dus moeilijker om de positieve betekenis van een kadaver in te zien dan voor andere. Toch suggereert het onderzoek naar wilderniservaringen dat het voor iedereen mogelijk is om negatieve gevoelens van angst en walging om te zetten in een positieve ervaring. Mensen die gedwongen worden om de confrontatie met hun diepste natuuranxien aan te gaan, blijken vrijwel altijd in staat om hun negatieve gevoelens om te zetten in een diepe, betekenisvolle ervaring. Hierbij is het wel belangrijk ze deskundig begeleid worden en de juiste inzichten en kennis krijgen aangereikt om op een verantwoorde manier om te gaan met de dreigingen van de natuur.

Conclusie

Dode dieren zijn tegelijkertijd walgelijk en fascinerend. Welk gevoel overwint, hangt af van vele factoren. De opvoeding speelt een cruciale rol. Ouders die met afschuw reageren op kadavers, lopen grote kans om hun walging door te geven aan hun kinderen. Maar voor mensen die bereid zijn om de confrontatie met hun eigen angsten voor dode dieren aan te gaan en zich er mee vertrouwd te maken is er altijd een mogelijkheid om hun walging te overwinnen en er een positieve betekenis aan te ontleen.

Literatuur

Bixler, R.D. & Floyd, M.F. (1997). Nature is scary, disgusting and uncomfortable. *Environment and Behavior*, 29, 443-467.

Buijs, A.E. en P. Filius (1998). *Natuurbeelden in de praktijk. De invloed van natuurbeelden en natuursies op gedrag en mening over het beleid*. Rapport 623. Wageningen: SC-DLO/IBN-DLO.

Burke, E. (1757/1998). *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* Oxford: Oxford University Press.

Darwin, C.R. (1965). *The expression of the emotions in man and animals*. Chicago: University of Chicago Press (Original work published in 1872).

Ewert, A. (1986). Fear and anxiety in environmental education programs. *Journal of Environmental Education*, 18, 33-39.

Haidt, J., McCauley, C.R., & Rozin, P. (1994). A scale to measure disgust sensitivity. *Personality and Individual Differences*, 16, 701-713.

Kant, I. (1790/1987). *The Critique of Judgment*. Trans. Werner S. Pluhar. Indianapolis: Hackett.

Kaplan, S. & Kaplan, R. (1989). *The experience of nature: A psychological perspective*. New York: Cambridge University Press.

Kaplan, S. & Talbot, J.F. (1983). Psychological benefits of a wilderness experience. In: I. Altman and J.F. Wohlwill (Eds.), *Human behavior and environment: Advances in theory and research* (Vol. 6, pp. 163-203). New York: Plenum Press.

Rozin, P. & Fallon, A.E. (1987). A perspective on disgust. *Psychological Review*, 94, 23-41.

Rozin, P., Fallon, A.E., & Mandell, R. (1984). Family resemblance in attitudes to food. *Developmental Psychologist*, 20, 309-314..

Rozin, P., Haidt, J., McCauley, C.R., & Imada, S. (1997). The cultural evolution of disgust. In: H.M. Macbeth (Ed.), *Food preferences and taste: Continuity and change* (pp. 65-82). Oxford: Berghahn.

Rozin, P., Haidt, J., & McCauley, C.R. (2000). Disgust. In: M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions, 2nd edition* (pp. 637-653). New York: Guildford Press.

Rozin, P., Lowery, L., & Ebert, R. (1994). Varieties of disgust faces and the structure of disgust. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 870-881.

Tambiah, S.J. (1969). Animals are good to think and good to prohibit. *Ethnology*, 8, 423-459.